

УДК 378:37.091.12:34-051]:8

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.228

РОЛЬ МЕТОДУ ВПРАВ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Шумейко Зінаїда Євгенівна, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і гуманітарних дисциплін,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: zina1906@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-2705-0924

У статті схарактеризовано роль методу вправ у формуванні мовної компетенції майбутніх фахівців правоохоронних органів у контексті навчальної дисципліни «Українська мова та основи діловодства», що є нормативною і входить до циклу загальної підготовки ОПП для першого рівня вищої освіти 262 «Правоохоронна діяльність» галузі знань 26 «Цивільна безпека».

Доведено, що метод вправ на практичних заняттях з української мови для майбутніх працівників правоохоронних органів безпосередньо впливає на формування мовної компетенції, що передбачає знання здобувачами вищої освіти засобів мови, одиниць і категорій усіх рівнів, а також правил, за якими створюють мовні конструкції, й уміння такі правила застосовувати.

На основі аналізу наукових праць із лінгводидактики з'ясовано, що до сьогодні відсутня єдина усталена класифікація вправ з української мови, оскільки в основі цих класифікацій науковці кладуть різні критерії. Обґрунтовано, що для ефективного формування мовної компетенції метод вправ потребує майстерного керівництва з боку викладача, що передбачає: мотивацію студентів, доведення до свідомості здобувачів освіти мети виконання певних дій, їхньої усталеної послідовності; врахування умов, у яких вони відбуваються; аналіз особливостей виконання, виявлення причин помилок, яких припустилися; пошук можливостей для вдосконалення вмінь і навичок з урахуванням індивідуальних досягнень кожного студента. Ефективність досліджуваного методу для формування мовної компетенції залежить також від усвідомлення здобувачами мети й послідовності виконання вправ.

Доведено, що метод вправ спрямований безпосередньо на трансформацію знань у навички й уміння, формування у здобувачів освіти готовності до виконання практичних завдань, а також на розвиток відтворювальної і творчої активності в різних умовах. Зацікавлено, що використання вправ передбачає реалізацію трьох взаємопов'язаних етапів, зокрема: відтворення дій за зразком з метою їх закріплення; застосування засвоєних дій у нових умовах; виконання вправ творчого характеру. Доцільність застосування методу вправ у реаліях сьогодення зумовлене можливістю їхнього використання в умовах офлайнного й онлайнного навчання в закладах вищої освіти.

Ключові слова: метод вправ, освітній процес, мовна компетентність, здобувачі вищої освіти, практичне заняття.

THE ROLE OF THE EXERCISE METHOD IN FORMING THE LANGUAGE COMPETENCE OF FUTURE LAW ENFORCEMENT SPECIALISTS

Shumeiko Zinaida,

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Humanities,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Goncha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: zina1906@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-2705-0924

The author of this article describes the role of the exercise method in the formation of language competence of future law enforcement specialists in the context of the academic discipline "Ukrainian Language and Fundamentals of Office Management", which is normative and is included in the cycle of general training of the OPP for the first level of higher education 262 "Law enforcement activities" of the field of knowledge 26 "Civil security".

It is proven that the exercise method in practical classes in the Ukrainian language for future law enforcement officers directly affects the formation of language competence, which involves knowledge by higher education students of language means, units and categories of all levels, as well as the rules by which language constructions are created, and the ability to apply such rules.

Based on the analysis of scientific works on linguodidactics, it was found that to date there is no single established classification of exercises in the Ukrainian language, since scientists base these classifications on different criteria. It is substantiated that for the effective formation of language competence, the exercise method requires skillful guidance from the teacher, which involves: motivating students, bringing to the consciousness of education seekers the purpose of performing certain actions, their established sequence; taking into account the conditions in which they occur; analyzing the features of performance, identifying the causes of errors made; searching for opportunities to improve skills and abilities, taking into account the individual achievements of each student. The effectiveness of the studied method for the formation of language competence also depends on the awareness of the students of the purpose and sequence of performing exercises. It is proven that the exercise method is aimed directly at the transformation of knowledge into skills and abilities, the formation of readiness in education seekers to perform practical tasks, as well as the development of reproductive and creative activity in different conditions. It is emphasized that the use of exercises involves the implementation of three interrelated stages, in particular: reproducing actions according to a model in order to consolidate them; applying learned actions in new conditions; performing creative exercises. The feasibility of using the exercise method in today's realities is due to the possibility of their use in offline and online learning in higher education institutions.

Key words: exercise method, educational process, language competence, higher education students, practical training.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах реформаційних процесів, що охоплюють середню й вищу освіту, особливої значущості набуває розроблення теоретико-методологічних підходів до організації освітнього процесу загалом і викладання окремих навчальних дисциплін, оновлення змісту освітніх компонентів, а також перегляд методичного інструментарію. Нині важливого значення набувають навчальні курси «Українська мова та основи діловодства», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Ділова українська мова». Лінгводидакти цілеспрямовано шукають нові ефективні технології, методи й засоби навчання української мови в закладах середньої і старшої освіти, а також модифікують традиційні методи, які застосовуються системно, упродовж тривалого часу. Одним з таких методів є метод вправ, щодо якого О. Біляєв зазначав, що він передбачає виконання суб'єктами освітнього процесу навчальних завдань з метою закріплення теоретичних відомостей та оволодіння практичними вміннями й навичками; сутність цього методу полягає в кількаразовому повторенні здобувачами освіти певних дій [1].

Зауважимо, що метод вправ є одним із методів, без якого неможливе ефективне навчання української мови як у закладах загальної середньої, так і в закладах вищої освіти, оскільки вправи передбачають свідоме виконання здобувачами освіти розумових і практичних дій з метою формування, закріплення й удосконалення необхідних умінь і навичок. Це важливо передусім для майбутніх фахівців правоохоронних органів, які в процесі професійної діяльності мають комунікувати з різними категоріями населення, а також заповнювати низку документів, що передбачають необхідність сформованості мовної компетентності. Саме ці аспекти й зумовлюють необхідність більш ґрунтовного аналізу особливостей застосування методу вправ у контексті викладання навчальної дисципліни «Українська мова та основи діловодства», що входить до циклу загальної підготовки освітньо-професійної програми для першого рівня вищої освіти 262 «Правоохоронна діяльність» галузі

знань 26 «Цивільна безпека», де на цей освітній компонент відведено 4 кредити (120 годин).

Аналіз останніх досліджень і публікацій із досліджуваної проблеми. Наукові засади застосування методу вправ під час вивчення української мови в закладах середньої і вищої освіти розкриті в публікаціях Н. Бондаренко, Н. Голуб, В. Мельничайка, В. Онищука, М. Пентилюк, Л. Попової та інших українських дослідників. Побіжно до цього питання ми вже звертали в контексті висвітлення інших аспектів викладання освітніх компонентів у наукових публікаціях [3; 4; 9; 10]. Особливості формування мовної компетентності здобувачів вищої освіти схарактеризували у своїх наукових працях Н. Б. Завіниченко, Л. В. Любчак, С. С. Макаренко, О. І. Нещерет, І. О. Тяллева, Н. Ф. Шевченко, Н. М. Шацька. Проте постає необхідність більш ґрунтовного розгляду досліджуваної проблеми в контексті реалій сьогодення і специфіки професійної підготовки фахівців зазначеної спеціальності.

Формулювання мети статті. Мета дослідження полягає в характеристиці ролі методу вправ у формуванні мовної компетенції майбутніх фахівців правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти визначено два види компетенцій: загальні, що охоплюють знання про світ, національну й загальнолюдську культуру, індивідуальний життєвий досвід, і комунікативні, що містять три компоненти: вербально-семантичний, лінгвокогнітивний і мотиваційно-прагматичний [2, с. 142]. На вербально-семантичному рівні здобувачі освіти мають оволодіти різними мовними нормами; на лінгвокогнітивному рівні відбувається формування індивідуальної мовної картини світу; вихід на мотиваційно-прагматичний рівень забезпечує вільне володіння мовою в будь-якій комунікативній ситуації [2, с. 143].

Окрім того, у наведеному документі виокремлено чотири типи компетенцій: мовна, мовленнєва, соціокультурна і функціонально-комунікативна [2, с. 145]. Мовна компетенція охоплює знання орфоепічних, орфографічних, лексичних, сло-

вотвірних, граматичних і стилістичних норм. Мовленнєва компетенція реалізується через різноманітні види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письмо. Соціокультурна компетенція передбачає формування й використання знань з національної культури, історії й економіки. Функціонально-комунікативна компетенція полягає в здатності послуговуватися мовними засобами для створення текстів різної стильової належності [2, с. 147]. Відповідно, під мовною компетенцією будемо розуміти знання засобів мови, одиниць і категорій усіх рівнів, а також правил, за якими будують мовні конструкції, й уміння такі правила застосовувати.

Вважаємо, що ефективним методом для формування мовної компетентності майбутніх фахівців правоохоронної сфери є метод вправ, що спрямований безпосередньо на трансформацію знань у навички й уміння, формування у здобувачів освіти готовності до виконання практичних завдань, а також на розвиток відтворювальної і творчої активності в різних умовах. Важливо, що виконанню вправ завжди передують ґрунтовне засвоєння теоретичного матеріалу студентами (чи курсантами), а також пояснення викладача, що дає змогу здобувачам освіти здійснювати поопераційне відтворення дій, необхідних для формування вмінь та навичок розумових операцій, з поступовим їх ускладненням, підвищенням рівня труднощів. Саме тому метод вправ не втрачає своєї актуальності упродовж десятиліть і застосовується як у початкових класах закладів загальної середньої освіти, так і в закладах вищої освіти, оскільки здобувачі першого курсу мають різний рівень сформованості мовної компетентності, що в перспективі може позначитися на їхній професійній діяльності.

Варто також зауважити, що метод виконання вправ дає змогу швидко й об'єктивно діагностувати рівень міцності мовних знань, глибину розуміння студентами (курсантами) мовних явищ і процесів, оскільки від цього залежить якість сформованих умінь і навичок, а також можливість їх творчого застосування. У контексті реалій сьогодення важливо, що цей метод можна застосовувати як в умовах офлайнового навчання, так і дистанційно, що дає змогу оптимізувати освітній процес.

Зауважимо, що в сучасній дидактиці й методиці навчання української мови наявні різні класифікації вправ, зокрема В. Онищук виділяв передусім завдання репродуктивного характеру, що були спрямовані на актуалізацію набутих раніше знань, чуттєвого і практичного досвіду, на які мають спиратися здобувачі освіти під час засвоєння нових знань і вмінь [6]. Ці вправи виконуються в умовах жорсткого контролю, допомоги й корекції з боку викладача, а самостійність і творчість студентів (курсантів) мінімальні. Надалі зростає складність завдань, збільшується частка студентської самостійності під час їх виконання, а також реалізується творчий підхід до розв'язання.

На основі таких міркувань В. Онищук усі навчальні вправи з мови поділив на: підготовчі (пропедевтичні), що виконуються перед вивченням нового навчального матеріалу й допомагають актуалізувати наявні у здобувачів освіти вміння і навички; вступні, що застосовуються безпосередньо після засвоєння теоретичного матеріалу і сприяють осмисленню понять і правил; тренувальні, які забезпечують формування мовних умінь і навичок шляхом зростання ступеня самостійності (вправи за зразком, за інструкцією і за завданням); творчі; контрольні вправи [6]. Окрім того, лінгводидакт, залежно від характеру й ступеня впливу на формування мовних умінь, поділяв вправи на підготовчі або вступні (передбачають первинне відпрацювання певної навички), основні (спрямовані на відпрацювання дії загалом), тренувальні (дають змогу визначити рівень мовної підготовки студента (курсанта)) і підтримувальні, що передбачають удосконалення цього рівня [6].

Онищук В. подавав ще й такі варіанти класифікацій вправ, які доцільно застосовувати на заняттях з української мови для формування мовної компетентності студентів (курсантів): за характером діяльності здобувачів освіти (репродуктивні, тобто пов'язані з відтворенням набутих знань, і продуктивні, що містять елементи творчого пошуку), за навчальною метою (розпізнавальні (навчають студентів (курсантів) виявляти мовні явища за їхніми характерними ознаками), конструктивні (сприяють створенню різноманітних за структурою мовних одиниць) і творчі (сприяють формуванню умінь самостійно

висловлювати задум); щодо вихідного тексту (без зміни та зі зміною мовного матеріалу), за місцем формування навичок мовлення (мовні (дають можливість оволодіння певними операційними навичками й уміннями, сприяють засвоєнню мовних засобів), мовленнєві (формують уміння висловлювати певний зміст), комунікативні (розв'язують конкретні завдання спілкування) [6].

Науковець В. Мельничайко виділяє чотири групи вправ: слухово-мовленнєві (на слух сприймають завдання й виконують його в усній формі), зорово-мовленнєві (усні операції на матеріалі сприйнятого зором тексту), слухово-моторні (письмове виконання операцій над сприйнятим на слух матеріалом – диктанти), зорово-моторні (письмова робота на матеріалі тексту) [5]. М. Пентилюк подає такі класифікаційні ряди вправ: за формою мовлення (усні і письмові); за змістом програмового матеріалу (фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні, граматико-стилістичні та власне-стилістичні); за місцем їх застосування (супровідні, спеціальні, формувальні або тренувальні); за метою проведення (вправи на спостереження, стилістичний аналіз, стилістичне експериментування, конструювання й редагування); за місцем виконання (класні і домашні); за ступенем самостійності (колективні та індивідуальні) [7].

Отже, проблема типології вправ з української мови ще остаточно не розв'язана. Учені-методисти наголошують на умовності поділу вправ на типи, тісні зв'язки між окремими їхніми видами, труднощі відмежування тощо.

У контексті досліджуваної проблеми доцільно зауважити, що використання методу вправ на практичних заняттях з української мови передбачає реалізацію трьох взаємопов'язаних етапів, зокрема: відтворення дій за зразком з метою їх закріплення; застосування засвоєних дій у нових умовах; виконання вправ творчого характеру.

У процесі виконання вправи важливо, щоб студенти (курсанти) усвідомлювали мету, на досягнення якої вправа спрямовується, моделі послідовних дій, що мають бути реалізовані в процесі виконання вправи, а також правил своїх дій і результатів діяльності. Відповідно, особливого значення, на-

віть у системі вищої освіти, набуває педагогічне керівництво виконанням вправ, що передбачає: мотивацію студентів (курсантів), доведення до свідомості здобувачів освіти мети виконання певних дій, їхньої усталеної послідовності; врахування умов, у яких вони відбуваються; аналіз виконання, виявлення причин помилок, яких припустилися; пошук можливостей для вдосконалення вмінь і навичок з урахуванням індивідуальних досягнень кожного студента (курсанта) [8, с. 187].

Наведемо приклади вправ, які були застосовані під час практичних занять з навчальної дисципліни «Українська мова та основи діловодства» з метою формування мовної компетенції майбутніх фахівців правоохоронних органів.

Вправа 1. Утворіть форми чоловічих і жіночих імен по батькові від поданих імен, поясніть свій вибір суфіксів. Зверніть увагу на винятки з правила, зокрема на ті, що були впроваджені чинним правописом.

Матвій, Олексій, Григорій, Силантій, Тихон, Рудольф, Лука, Корній, Любомир, Пафнутій, Мар'ян, Микола, Питирим, Онисій, Геннадій, Протасій, Кузьма, Оріон, Георгій, Тадей.

Перед виконанням цієї вправи потрібно вмотивувати здобувачів вищої освіти, пояснивши їм, що в ситуаціях професійного спілкування (як усного, так і письмового) важливо вміти правильно звертатися до людини, використовуючи формулу «ім'я і по батькові».

Вправа 3. Утворіть форму кличного відмінка, поясніть правопис закінчень.

Соломія Сергіївна, Олег Вікторович, Ілля Миколайович, Ксенія Валеріївна, Володимир Андрійович, Сергій Григорович, Аліна Володимирівна, Віталій Валентинович, Олексій Олександрович, Дмитро Володимирович, Андрій Аркадійович, Оксана Дмитрівна, Ігор Вікторович, Ростислав Георгійович, Роман Олексійович, Святослав Сергійович, Вікторія Миколаївна, Вероніка В'ячеславівна.

Перед виконанням цієї вправи викладач може надати студентам (курсантам) інформацію з історії української літературної мови щодо функціонування кличного відмінка, потім повторити теоретичні аспекти цього питання для актуалізації знань, що залишилися зі шкільного курсу української мови.

Вправа 8. Прочитайте уривок тексту. Визначте стиль, підстиль, обґрунтуйте свою думку. Схарактеризуйте стилістичні засоби.

Викладач пропонує здобувачам освіти фрагменти текстів різних стилів, вони мають визначити стиль і обґрунтувати свою думку, а також відповісти на додаткові запитання щодо ознак цього стилю, сфери застосування, його підстилів.

У процесі виконання таких вправ викладач має сприяти залученню багатьох студентів (курсантів) до активного спілкування, обміну коментарями і враженнями (коментовані вправи), пошуку додаткової інформації тощо. Це можна зробити, зокрема, у процесі виконання такої вправи: здобувачі вищої освіти мають виписати з медіатекстів по два речення, у яких наявні лексичні чи граматичні помилки, визначити вид помилки, запропонувати правильний варіант. Ці та інші вправи можна використовувати в онлайн і офлайн-форматах, проте вони потребують певної адаптації до реалій. Окрім того, здобувачі освіти, які з різних причин (технічних, безпекових) не могли взяти безпосередньої участі в практичному занятті, можуть виконати вправи і надати для перевірки, а відтак отримати певну кількість балів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, доведено, що метод вправ на заняттях з української мови для майбутніх працівників правоохоронних органів безпосередньо впливає на формування мовної компетенції, що передбачає знання здобувачами вищої освіти засобів мови, одиниць і категорій усіх рівнів, а також правил, за якими будують мовні конструкції, й уміння такі правила застосовувати. На основі аналізу наукових праць з лінгводидактики з'ясовано, що до сьогодні відсутня єдина усталена класифікація вправ з української мови, оскільки в їхню основу науковці кладуть різні критерії. Обґрунтовано, що для ефективного формування мовної компетенції метод вправ потребує майстерного керівництва з боку викладача, а також усвідомлення здобувачами мети й послідовності виконання вправ.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в більш ґрунтовному аналізі особливостей використання методу вправ в умовах змішаного навчання.

Список використаних джерел

1. Біляєв О. М. Вправи в навчанні мови. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 6. С. 2–6.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
3. Лілік О. О., Шумейко З. Є. Особливості формування візуальної грамотності здобувачів вищої освіти засобами навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням». *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2023. № 1. С. 125–135.
4. Лілік О. О., Шумейко З. Є. Формування креативності здобувачів вищої освіти (на матеріалі навчального курсу «українська мова за професійним спрямуванням»). *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2023. № 2 (11): С. 125–135.
5. Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови: конструювання, редагування, переклад. Київ : Радянська школа, 1984. 223 с.
6. Онищук В. Дидактичні основи засвоєння учнями мовних навичок і вмінь. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 3. С. 48–53.
7. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
8. Савченко О. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 2002. 368 с.
9. Шумейко З. Є. Роль документної комунікації в налагодженні професійної взаємодії майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2024. Вип. 27 (183). С. 43–77.
10. Шумейко З. Є. Навчальна дисципліна «Загальне і спеціальне діловодство» у професійній підготовці майбутніх фахівців-пенітенціаріїв. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2024. № 2 (13). С. 251–261.

References

1. Biliaiev, O. (2004), "Exercises in language learning", *Ukrainian language and literature in school*, № 6, pp. 2–6.
2. Pan-European recommendations on language education: study, teaching, assessment (2003), by Nikolaieva, S. Yu (ed.), Lenvit, Kyiv.
3. Lilik, O. and Shumeiko, Z. (2023), "Features of the formation of students' visual literacy of higher education by the means of the course "Ukrainian language for professional directions"", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, № 1 (10), pp. 125–135.
4. Lilik, O. and Shumeiko, Z. (2023), "Students' creativity formation of higher education (on the training course materials "Ukrainian language for professional purposes")", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, № 2 (11), pp. 125–135.
5. Melnychenko, V. (1984), Creative works in Ukrainian language lessons: construction, editing, translation, Kyiv.
6. Onyshchuk, V. (1971), "Didactic foundations of students' acquisition of language skills and abilities", *Ukrainian language and literature in school*, № 3, pp. 48–53.
7. Pentyliuk, M. I. (2011), Actual problems of modern linguistic didactics : collection of articles, Lenvit, Kyiv.
8. Savchenko, O. (2002), Didactics of primary school, Heneza, Kyiv.
9. Shumeiko, Z. (2024), "The role of documentary communication in adjusting the professional interaction of the future specialists of the State criminal and executive service", *Bulletin of the T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"*, Iss. 27 (183), pp. 43–47.
10. Shumeiko, Z. (2024), "Educational course "General and special office management" in the professional training of future penitentiary specialists", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, № 2 (13), pp. 251–261.